

Кисла Н. В.,
аспірант кафедри української мови
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

ПРИЙМЕННИКИ ІЗ СЕМАНТИЧНИМ ВІДТІНКОМ МЕТИ-ПАМ'ЯТІ

Анотація. У статті проаналізовано групу прийменників – носіїв семантичного відтінку мети-пам'яті. Встановлено лексичний склад названої групи. З'ясовано особливості вживання кожної прийменникової одиниці. Група прийменників із семантичним відтінком мети-пам'яті об'єднала невелике коло лексичних одиниць, які репрезентують семантику постійної або довготривалої пам'яті, короткої згадки, побіжного спогаду чи спомину й утворені за моделями [Prep (y / в / на) + Subst4] + Subst2, [Prep (на) + Subst4] + Subst3 і [Prep (y / в / на) + Subst4 + Prep (про)] + Subst4: y / в пам'ять + Subst2, на спогад + Subst2, на спомин + Subst2, на згадку + Subst2, на пам'ять + Subst2, на пам'ять + Subst3, y / в пам'ять про + Subst4, на пам'ять про + Subst4, на згадку про + Subst4, на спогад про + Subst4, на спомин про + Subst4. Аналізовані прийменники не можна вважати цілком взаємозамінними, оскільки в них наявний додатковий семантичний відтінок, що міститься в колишньому повнозначному слові як центрі семантичної структури вторинного прийменника. Визначено умови, за яких кожна з розглядуваних одиниць є носієм семантики мети.

Ключові слова: прийменник, вторинний прийменник, мета, власне мета, мета-пам'ять.

Постановка проблеми. Прийменникова система сучасної української мови є відкритою, вона весь час поповнюється новотворами. Досить поширеним мовним явищем сьогодні є процес утворення складених прийменників шляхом поєднання простого прийменника з повнозначним словом. Деякі з таких прийменникових одиниць пройшли повний процес препозиціоналізації, інші ж, залежно від контексту, можуть функціонувати то як прийменники, то як сполучення прийменника з повнозначною частиною мови, здебільшого іменником. Ґрунтовним дослідженням реєстру українських прийменників і їхніх еквівалентів став «Словник українських прийменників», укладений проблемною групою Донецького національного університету у складі А.П. Загнітка, І.Г. Данилюка, Г.В. Ситар, І.А. Щукіної [6]. Він умістив 1 705 прийменників і їхніх еквівалентів. Та за 10 років, з моменту виходу цієї праці, українська мова поповнилася новими прийменниковими одиницями. З огляду на сказане актуальною залишається проблема уточнення й доповнення прийменникового складу української мови.

Крім того, важливим аспектом є дослідження прийменникової семантики. Традиційно всі прийменники поділяють на 3 основні семантичні типи – просторові, темпоральні та логічні [2, с. 199]. Просторові й темпоральні прийменники ретельно проаналізовані та послідовно диференційовані у працях Г. Балабан, І. Вихованця, А. Загнітка, З. Іваненко, А. Колодяжного, І. Кучеренка, М. Степаненка. Логічні прийменники аналізують і диференціюють досить непослідовно. Семантичні підтипи та мікрогрупи цих прийменників, зокрема цільових, потребують докладнішого вивчення.

Метою пропонованої статті є аналіз прийменників – носіїв семантичного відтінку мети-пам'яті. Поставлена мета передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) виокремлення із корпусу цільових прийменників прийменникових одиниць із семантичним відтінком мети-пам'яті; 2) з'ясування особливостей їхнього функціонування в мові; 3) установлення синтагматичних і парадигматичних зв'язків між ними.

Виклад основного матеріалу. Цільові прийменники разом із причинними становлять семантичний центр логічних відношень. Це засвідчує їхня більша кількість і значеннєва розгалуженість порівняно з іншими підтипами [2, с. 222]. Традиційно цільові прийменники за семантикою членують на прийменники власне-мети та мети з відтінком присвяти. З-поміж останніх чільне місце займають семантичні модифікати мети-пам'яті.

Групу прийменників із семантичним відтінком мети-пам'яті сформували прийменниково-іменникові комплекси, утворені за моделями [Prep (y / в / на) + Subst4] + Subst2, [Prep (на) + Subst4] + Subst3 і [Prep (y / в / на) + Subst4 + Prep (про)] + Subst4. Конкретними репрезентантами моделі [Prep (y / в / на) + Subst4] + Subst2 є лексичні одиниці y / в пам'ять + Subst2, на спогад + Subst2, на спомин + Subst2, зафіксовані у «Словнику українських прийменників» [6], та активно вживані в художніх текстах прийменники на пам'ять + Subst2 і на згадку + Subst2. Модель [Prep (на) + Subst4] + Subst3 представлена прийменником на пам'ять + Subst3, який побутує в художніх текстах. «Словник українських прийменників» містить такі лексичні одиниці, утворені за моделлю [Prep (y / в / на) + Subst4 + Prep (про)] + Subst4: y / в пам'ять про + Subst4, на пам'ять про + Subst4, на згадку про + Subst4, на спогад про + Subst4, на спомин про + Subst4. Усі вони є прийменниковими еквівалентами у значенні прийменника та репрезентують семантику «пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь». Ці прийменники не можна вважати цілком взаємозамінними, оскільки в них наявний додатковий семантичний відтінок, що міститься в колишньому повнозначному слові як центрі семантичної структури вторинного прийменника. Домінантне місце серед аналізованих одиниць займають прийменники з колишнім повнозначним компонентом пам'ять, який має значення «запас вражень, що зберігаються в свідомості і можуть бути відтворені; згадка про кого-, що-небудь» [7, т. 6, с. 39–40]. Периферію становлять прийменники з колишнім повнозначним компонентом згадка – «відтворення в пам'яті, свідомості подій, обставин, образів і т. ін. минулого, відновлення уявлень про кого-, що-небудь; те, що лишилося, збереглося в пам'яті; спогад» [7, т. 3, с. 507]; спогад і спомин – «те, що збереглося в пам'яті; відтворення в пам'яті того, що раніше нею фіксувалося; побіжне називання кого-, чого-небудь, чого-небудь, зауваження про когось, щось; згадка, згадування» [7, т. 9, с. 553; с. 570].

Примітно, що дослідниця мови Г. Балабан зараховує прийменники y / в пам'ять про, на згадку про до функційних екви-

валентів приєднанників зі значенням власне мети, зауважуючи, що вони перебувають на периферії приєднаникової системи, є функційно обмеженими засобами реалізації семантики мети [1, с. 113]. На нашу думку, доцільніше розглядати названі лексичні одиниці з-поміж приєднанників мети з відтінком присвяти, оскільки в їхньому значеннєвому обсязі послідовно фіксуються додаткові семантичні відтінки «пам'ять», «запас вражень, що зберігаються в свідомості і можуть бути відтворені», «згадка про кого-, що-небудь». Основним експлікатором значення пам'яті є компонент приєднаниково-іменникового комплексу, який зберігає потенційний зв'язок зі словами *пам'ять*, *згадка*.

Приєднаникова одиниця у / в *пам'ять* + *Subst*₂ уживається в мові з метою вшанувати того, хто вже помер [7, т. 6, с. 39], а на *пам'ять* + *Subst*₁, і на *пам'ять* + *Subst*₂ можуть використовуватися і для пошанування живих. Корпус головного компонента в реченні репрезентують дієслова зі значенням найменування (називати, наректи, найменувати), творення (видавати, завести, змалювати), зміни місцеположення об'єкта у просторі (поставити, підняти, покласти), конкретної фізичної дії руйнівного характеру, пов'язаної із втратою контактності (відрізати, відірвати, відломити), творення, різних видів діяльності (спорудити, створити, насипати), проведення релігійних обрядів (хрестити, вінчати, відправляти панахиду). У ролі детермінативних членів найчастіше постають іменники – назви істот (зокрема антропоніми (Яків Якович, Телл, Іван)), людей за родом діяльності (стрілець, учитель, імператриця), родинними зв'язками (нащадок, батько, брат) тощо. Цей розряд доповнюють девербативи на позначення руйнівної, відроджувальної, контактної дії (знесення, повстання, приєднання): **В пам'ять Якова Яковича я назвав цю хворобу «хворобою Іванова»...** (М. Дашиків); **Афіяни поховали його державним коштом і видали в пам'ять Телла декрет** (І. Білик); **Я мрію завести рисувальну школу на пам'ять батька Тараса...** (О. Іваненко); **Якось Хома виявив бажання, щоб Ференц змалював його на пам'ять нащадкам подільської Вулиги** (О. Гончар); **Поки сама не відріжеш на пам'ять комусь одного кучерика, жодна волосинка не впаде з твоєї голови!** (Ю. Дольд-Михайлик); **А як не стало Латки, поховала Уляна тіло його на тім місці, де в пам'ять рідних його могилку вони раніш насипали** (В. Дрозд); **У Житомирі гестапівці розстріляли двісті чоловік, які на міському майдані відправляли панахиду в пам'ять стрільців, полеглих від більшовицьких куль під Базаром...** (Р. Іванчук).

Ізофункційні приєднаниково-іменникові комплекси у / в у *пам'ять про* + *Subst*₂, на *пам'ять про* + *Subst*₁, на *згадку* + *Subst*₂, на *згадку про* + *Subst*₁, на *спогад* + *Subst*₂, на *спогад про* + *Subst*₁, на *спомин про* + *Subst*₁, на *спомин* + *Subst*₂ відрізняються від проаналізованих вище ширшими сполучувальними можливостями. Вони поєднуються в реченні з усіма зазначеними раніше лексемами, а також із детермінованими дієсловами, які актуалізують семантику виокремлення (*обирати, виокремлювати, облюбувати*), фазовості (*починати, закінчувати, стартувати*), володіння (*зберігати, тримати, держати*), передачі (*дарувати, присвячувати, лишати*), вираження емоційного стану (*плакати, сміятися, ридати*), створення, поширення об'єкта (*розводити, посадити, поширити*), та детермінативними іменниками – найменуваннями місця народження (*батьківщина, вітчизна, країна*), істот (*улюбленець, жертва, боярівна*), суспільних подій (*акція, війна, перемога*), інтелектуальної, фазової, контактної дії (*відкриття, завершення, об'єднання*), зворотним займенником (*себе*): *Землю,*

куди доля, й римський імператор, і готський конунг закинули їх, вони в пам'ять про батьківщину звали Нови Луг, тобто Новий Луг... (І. Білик); *З тих пір ту гору й прозвали Турицею на пам'ять про нещасливу боярівну* (Ю. Винничук); *Я й іспанську обрав не просто так, а в пам'ять про батька...* (В. Суслов); *Адже починав оце все в пам'ять про них* (батьків – Н. К.)! (О. Волков); **На згадку про Чорнобильську трагедію Анатолій Левкович до сьогодні зберігає свій дозиметр, перепустку «Всюди» та притис на відрядження...** (URL: [http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/25/na-zgadku-pro-chornobil-pripis-na-vidryadzhennya-perepustka-vsyudi-ta-svij-dozimetr--/](http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/25/na-zgadku-pro-chornobil-pripis-na-vidryadzhennya)); *Ще не обродившись, вона вже відчувала дивний, тісний зв'язок з тим дитям, і серце її материнське, немов віщуючи біду, страшенно боялося за нього, за дитя її, за те єдине, що лишив Микита на спомин про себе* (Дарина Гнатко); **На пам'ять про відкриття він лишив тільки оту першу даймонітову пластинку з мухою всередині та кришталевий кубик з ув'язненою ромашкою** (М. Дашиків); **Кілер неодмінно б пролив сльозу в пам'ять про свою жертву** (Є. Кононенко); **Але в пам'ять про свого загиблого улюбленця мій друг зараз розводить пуделів** (М. Ряполова); **Він навіть подумав посадити коло кожної келії щось на пам'ять про себе...** (Галина Пагутяк); **Днями поставили стелу на пам'ять про своїх загиблих колег** (Л. Костенко); **Якийсь чоловік приїхав на велосипеді з передмістя, збирає автографи на пам'ять про вирішальну акцію** (Л. Костенко).

Досліджувані приєднанники в поєднанні з детермінованими дієсловами на позначення конкретної фізичної дії з вираженим динамічним відтінком (*здрігатися, кидатися*), зміни фізичного стану (*червоніти, біліти*), позитивного або негативного емоційно-психічного стану (*усміхатися, гніватися, розчутитися*), фразеологічними сполуками зі значенням зміни фізичного стану (*укидати в жар, пекти раків*) є носіями причинової семантики: **На згадку про діда Остап почув щось тепле у грудях** (М. Коцюбинський); **Герман трохи скривився на згадку про сина, мов нараз в медівнику схрупнув зерно перцю** (І. Франко); **На згадку про сільських дітей пан професор здихав важко** (І. Франко); **Він звеличав пишність й мудрість великих ханів, розчутлився на згадку побожності правовірних й відкрив серце Аллаха, ущерть повне радістю й задоволенням з вірних слуг пророка Магомета** (М. Коцюбинський); **Гафійка розсипалась сміхом на згадку про дядька Панаса** (М. Коцюбинський); **На згадку про се Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Івана за шию** (М. Коцюбинський); **Досі в жар укидає на згадку про ту огидну сцену!** (О. Забужко).

Уживання детермінативного іменника перед приєднанником засвідчує тривання процесу препозиціоналізації. Підтвердженням незавершеності його є й функціонування в мові поряд зі складеними приєднанниками (*на пам'ять + Subst*₁, на *згадку* + *Subst*₂, на *спогад* + *Subst*₂, на *спомин* + *Subst*₂) приєднаниково-іменникових конструкцій, утворених поєднанням первинного приєднанника на з повнозначним словом із семантикою пам'яті (*пам'ять, згадка, спогад, спомин*). Приклади такого функціонування наведено в табл. 1.

Приєднаниково-іменникові конструкції, утворені поєднанням первинних приєднанників в / у, на з повнозначним словом (*в пам'ять, на пам'ять, на згадку, на спогад, на спомин*), поряд із цільовою можуть репрезентувати локативну чи об'єктну семантику.

Уживаючись із дієсловами, які актуалізують семи «проникнення» (*западати, вкарбуватися, входити*), «поява» (*приходити, спадати, зринати*), приєднанники у / в, на з іменниками пам'ять,

Паралельне функціонування складених прийменників і поєднання первинного прийменника з повнозначним словом

Складений прийменник	Поєднання первинного прийменника з повнозначним словом
<p><i>Імператор, виказуючи поштивість до церкви, урочисто зробив великі вклади в два веронські абатства на пам'ять своїх рідних і покійної імператриці Верти (П. Загребельний);</i></p> <p><i>На високій бессарабській половині, де удень котиться брудна хвиля овечої отари, а по ночах сумно гуде вітер, стоїть самотньо високий пам'ятник, поставлений на згадку розливу людської крові (М. Коцюбинський);</i></p> <p><i>Пригадую, що робітники друкарні з великою пошаною ставились до тата і на спогад цих відвідин надрукували нам в подарунок чотири однакові віньетки: лебеді в комишевих зарослях з білими водяними лілями (Михайло Потупейко);</i></p> <p><i>І там знову поминають, випивають десять грамів на спомин душі (Брати Капранови).</i></p>	<p><i>Йї захотілося взяти його з собою, зберегти на пам'ять (М. Дашикев);</i></p> <p><i>Варто простягнути руку – запросто відірвеш білий шмат на згадку (Любо Дашвар);</i></p> <p><i>Візьми його, Курт, на спогад (Ю. Дольд-Михайлик);</i></p> <p><i>Це я взяв на спомин, коли покидав Україну (О. Довженко).</i></p>

згадка є носіями локативного значення: Але розмова, певно, запала йому в пам'ять... (І. Білик); Чому саме його образ так глибоко вкарбувався в пам'ять? (О. Гончар); Се, певно, і був той самий святий, який творив оте диво світу – вносив людські імена та діяння в пам'ять вічності (Р. Іванченко); Це чомусь прийшло на пам'ять мимохіть... (І. Багряний); На згадку прийшов урочистий в'їзд у Вільно – холодна снігова зима тоді, а на душі йому тепло, радісно (П. Угляренко); Мимоволі спадали на згадку події в університеті... (Р. Федорів).

Поєднуючись із дієсловами – реалізаторами семантики реагування (реагувати, відповідати, відгукнутися), сподівання, довіри (покладатися, сподіватися, розраховувати), впливу на об'єкт (впливати, діяти), спрямування, скеровування (навертати, наводити), виявлення (натрапляти, наштовхуватися, натикатися), прийменник на з іменниками пам'ять, згадка, спогад репрезентує об'єктне значення: Гаразд, не будемо покладатися на пам'ять, давайте читати щоденник (Ю. Дольд-Михайлик); Ярьсько спитав, чи впливає це на пам'ять (Л. Залата); Я згадую ці слова патріарха Фотія про руйнівників, що в несамовитому шалі своєму, гинучи, губили й нищили Імперію, і вони – слова ці – наводять мене на згадку про Степана Линника (Віктор Петров); Коли б вона цікавилась ще чим-небудь, окрім архітектури, скажімо, історією, то могла б натрапити на згадку про якогось ученого, що в давнину нібито прилітав на Землю з якоїсь планети (В. Бережний).

Висновки. Отже, група прийменників – носіїв семантичного відтінку мети-пам'яті об'єднує невелике коло лексичних одиниць: у / в пам'ять + *Subst2*, на спогад + *Subst2*, на спомин + *Subst2*, на згадку + *Subst2*, на пам'ять + *Subst2*, на пам'ять + *Subst3*, у / в пам'ять про + *Subst4*, на пам'ять про + *Subst4*, на згадку про + *Subst4*, на спогад про + *Subst4*, на спомин про + *Subst4*. У процесі дослідження встановлено, що основною умовою вираження семантики мети є сполучення зазначених прийменників із детермінативними дієсловами із семантикою номінування, творення, конкретної фізичної дії, зміни місцеположення об'єкта у просторі та детермінативними іменниками – назвами осіб із різними ономазіологічними характеристиками, суспільних подій тощо. Поєднуючись із детермінативними дієсловами на позначення конкретної фізичної дії з вираженим динамічним відтінком, зміни фізичного стану, позитивного або негативного емоційно-психічного стану, аналізовані лексичні одиниці експлікують причинову семантику. Особливістю досліджуваних прийменників є те, що в мові поряд зі складеними прийменниками мети (на пам'ять + *Subst2*, на згадку + *Subst2*, на спогад + *Subst2*, на спомин + *Subst2*) активно функціонують прийменниково-іменникові конструкції, утворені поєднанням первинного прийменника на з повнозначним словом

із семантикою пам'яті (пам'ять, згадка, спогад, спомин), які можуть маніфестувати цільове, об'єктне, локативне значення.

У пропонованій статті зосереджено увагу лише на окремих цільових прийменниках, а саме на лексичних одиницях зі значенням мети-пам'яті, утворених за моделями [*Prep (у / в / на) + Subst4*] + *Subst2*, [*Prep (на) + Subst4*] + *Subst3* і [*Prep (у / в / на) + Subst4 + Prep (про)*] + *Subst4*. Вони репрезентують семантику постійної або довготривалої пам'яті, короткої згадки, побіжного спогаду чи спомину. Подальші наукові розвідки в цьому плані передбачають ґрунтовний аналіз адвербіальних семантико-синтаксичних відношень прийменників.

Література:

1. Балабан Г. Динамічні процеси у прийменниковій системі української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ сторіч. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 324 с.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. К.: Наук. думка, 1980. 286 с.
3. Габай А. Аналітичні прислівники з цільовою семантикою як виразники синтаксичної адвербіалізації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. К., 2009. Вип. 5. С. 128–132.
4. Загнітко А., Загнітко Н. Синтагматика прийменників зі значенням мети. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2007. Вип. 15. С. 131–142.
5. Мейзерська І.В. Прийменники сучасної української мови у лексикографічному висвітленні. Одеса: Астропринт, 2012. 253 с.
6. Загнітко А.П., Данилюк І.Г., Ситар Г.В., Щукіна І.А. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 416 с.
7. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства: за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. Станіславська Л.В. Прийменниково-відмінкові форми обов'язкових адвербіальних синтаксем із цільовою семантикою. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 234–238.

Кислая Н. В. Предлоги с семантическим оттенком цели-памяти

Аннотация. В статье проанализирована группа предлогов – носителей семантического оттенка цели-памяти. Установлено лексический состав названной группы. Выяснено особенности применения каждой предложной единицы. Группа предлогов с семантическим оттенком цели-памяти объединила небольшой круг лексических единиц, которые представляют семантику постоянной или длительной памяти, короткого упоминания, бегло-

го воспоминания и созданы по моделям [Prep (в / на) + Subst4] + Subst2 [Prep (на) + Subst4] + Subst3 и [Prep (в / на) + Subst4 + Prep (о)] + Subst4: *в память + Subst2, на память + Subst2, на воспоминание + Subst2, на память + Subst3, в память о + Subst4, на память о + Subst4* и др. Доказано, что рассматриваемые предлоги нельзя считать полностью взаимозаменяемыми, поскольку в них имеется дополнительный семантический оттенок, который содержится в бывшем полнозначном слове как центре семантической структуры вторичного предлога. Определено условия, при которых каждая из рассматриваемых лексических единиц является носителем семантики цели.

Ключевые слова: предлог, вторичный предлог, интенционный предлог, цель, цель-память.

Kysla N. Prepositions with semantic nuance of memory-purpose

Summary. The article analyzes a group of prepositions – bearers of a semantic nuance of purpose-memory. The lexical

composition of the named group is established. The peculiarities of use of each prepositional unit are revealed. The group of prepositions with a semantic nuance of memory-purpose has united a small circle of lexical units that represent the semantics of permanent or long-term memory, short memories, recollection or remembrance, and are formed by models [Prep (in / for) + Subst4] + Subst2, [Prep (in) + Subst4] + Subst3 и [Prep (in / for / on) + Subst4 + Prep (about)] + Subst4: *in memory + Subst2, for memory + Subst2, for keeping in mind + Subst2, to bear in mind + Subst2, for memory + Subst2, put in mind + Subst3, in memory about + Subst4, put in memory + Subst4, in memory of + Subst4*. It is explored that the analyzed prepositions can not be considered completely interchangeable, since they have an additional semantic nuance contained in the former full meaning word as the center of the semantic structure of the secondary preposition. The conditions under which each of the considered preposition units is the bearer of the semantics of the purpose are determined.

Key words: preposition, secondary preposition, intentional preposition, purpose, memory-purpose.